

УДК 930.1 + 165.9

ПОНЯТТЯ «ІСТОРИОГРАФІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ» В ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ІСТОРИЧНОГО ЗНАННЯ

THE CONCEPT OF «HISTORIOGRAPHICAL REVOLUTION» IN THE HISTORY AND PHILOSOPHY OF HISTORICAL KNOWLEDGE

Дробот І. І.,

доктор історичних наук, професор,
декан Факультету філософії та
суспільствознавства,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
e-mail: ffon@npu.edu.ua

Бакуменко О. П.,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та філософії
історії, Факультету філософії та
суспільствознавства,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
e-mail: ffon@npu.edu.ua

Drobot I. I.,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Dean of the Faculty of Philosophy and Social
Sciences, National Pedagogical University
named after M. P. Dragomanov
(Ukraine, Kyiv), e-mail: ffon@npu.edu.ua

Bakumenko OP,

candidate of historical sciences,
Associate Professor of History and Philosophy
of History, Faculty of Philosophy and Social
Sciences, National Pedagogical University
named after M.P. Dragomanov
(Ukraine, Kyiv), e-mail: ffon@npu.edu.ua

У розглянутих тезах про те, що ряд відомих істориків П.-М. Вейне, М. Г. Каммен, Т. С. Хаммеров М. А. Барг ще в 1970-1980-х рр. Бачив ситуацію, що склалася на той час в історичній науці, ознаками наукової революції. У другій половині 80-х років М. А. Барг (1915 - 1991) ввів термін «історіографічна революція». Він писав про історіографічну революцію XVIII століття та історіографічну революцію кінця XX століття. У 2008 році Б. Г. Могильницький у 3-му томі своєї праці «Історія історичної думки XX століття» детально описав стан розвитку історичної науки в період з 1960-х до початку 2000-х років як історіографічну революцію, перебіг якої поділено на три періоди: 1. об'єктивістський (науковий) - 1960 - 1970-ті рр.; 2. Суб'єктивіст (постмодерн) - 1980-ті - початок 1990-х; 3. синтезування - середина 1990-х - наш час. У 2008 році А. В. Лубський писав про історіографічні революції як революції в історичній науці, з яких виділяє три: 1) на початку XIX століття

- поява класичної історичної науки; 2) на рубежі XIX – XX ст. - поява неklasичної історичної науки; 3) наприкінці XX ст. - поява неокласичної історичної науки. У 2018 році Д. П. Ісаєв виклав коротку історію використання поняття «історіографічна революція» в російській історичній науці. Олександр Бакуменко вважає, що слід розрізняти поняття «історіографічна революція», «революція в історичному знанні», «революція в історичній науці», «наукова революція в історіографії», оскільки поняття «знання» набагато ширше, ніж поняття «наукове знання», а «історичне знання» не завжди є «науковим історичним знанням». Крім наукових знань, існують і інші форми осмислення минулого (міфологічні, релігійні, філософські, політичні та ідеологічні, художні та ін.). Історіографія, написання текстів, що розповідають про минуле, не завжди є науковою історіографією.

Ключові слова: історія, історична наука, історіографія, історіографічна революція, наукова революція.

In the theses in question that a number of well-known historians P.-M. Veyne, M. G. Kammen, T. S. Hammerow, M. A. Barg back in 1970-1980's saw the situation that prevailed at that time in historical science signs of the scientific revolution. In the second half of the 1980s, M. A. Barg (1915 - 1991) introduced the term "historiographical revolution". He wrote about the historiographical revolution of the XVIII century and the historiographical revolution of the late XX century. In 2008, B. G. Mohylnytsky in the 3rd volume of his work "History of historical thought of the XX century" described in detail the state of development of historical science in the period from the 1960s to the beginning of the 2000s as a historiographical revolution, the course of which was divided into three periods: 1. objectivist (scientific) - 1960 - 1970's; 2. Subjectivist (postmodern) - 1980s - early 1990s; 3. synthesizing - the mid-1990s - our time. In 2008 A. V. Lubsy wrote about historiographical revolutions as revolutions in historical science, of which he singles out three: 1) at the beginning of the XIX century - the emergence of classical historical science; 2) at the turn of the XIX - XX centuries. - The emergence of non-classical historical science; 3) at the end of the XX century. - the emergence of neoclassical historical science. In 2018, D.P. Isayev outlined a brief history of the use of the concept of "historiographical revolution" in historical science. Alexander Bakumenko believes that a distinction should be made between the concept of "historiographical revolution", "revolution in historical knowledge", "revolution in historical science", "scientific revolution in historiography", as the concept of "knowledge" is much broader than the concept of "scientific knowledge", and "historical knowledge" is not always "scientific historical knowledge." In addition to scientific knowledge, there are other forms of comprehension of the past (mythological, religious, philosophical, political and ideological, artistic, etc.). Historiography, writing texts that tell about the past, is not always a scientific historiography.

Keywords: *history, historical science, historiography, historiographical revolution, revolution in historiography, scientific revolution.*

Починаючи з 1970 – 1980-их рр. ряд дослідників, характеризуючи суттєві якісні зміни в історичній науці останньої третини ХХ – початку ХХІ, стали використовувати терміни «наукова революція», «революція в історичній науці», «історіографічна революція».

Мета статті – показати, що розуміють під терміном «історіографічна революція» сучасні історики та філософи історичного знання, та як вони співвідносять його з поняттями «революція» та «наукова революція».

Дослідженню поняття «революція» присвячені праці сучасних соціальних філософів В.П. Андрущенко, Л.В. Губерського, Ганни Арентс, історика Д.М. Фельдмана та ін. Дослідженню наукових революцій присвячені праці філософів історії науки Г. Башляра, О. Койре, А. Р. Холла, Д. Д. Бернала, Т. Куна, І. Лакатоша, С. Шейпіна. Дослідженню історіографічних революцій присвячені праці істориків М. А. Барга, Б. Г. Могільницького, А. В. Лубського, Д. П. Ісаєва та інших.

Відомий французький археолог та історик античності Поль Марі Вейн (Вен) у своїй праці про видатного французького філософа Мішеля Поля Фуко (1926 – 1984), опублікованій у 1978 році, писав: «Історіографія набуває у Фуко останню завершеність. Ніхто й не сумнівався, що цей філософ є одним із самих великих істориків нашого часу, – але, можливо перед нами дещо більше: наукова революція навколо якої бродили всі інші історики» [5]. Проте, Вейн не дав ніяких визначень і критеріїв наукової революції в історичному пізнанні. Характеризуючи розвиток американської « нової історичної науки » протягом 1970-х рр. один із її провідних представників Майкл Годолія Кеммен (1936 – 2013) писав у роботі «The Historian's Vocation and the State of the Discipline in the United States» (опублікована в 1980 році) що «революція у методологічній свідомості, ясна річ, відбулася». «Ми можемо бачити її в потоці книг про те, як слід писати історію, в зростанні кількості нових журналів, де розглядаються методологічні проблеми... – вказував він, – у визнанні самої методології особливою дисципліною» [17]. Американський історик Теодор Стівен Гейпроу (1920 – 2013) у праці «Reflections of History and Historians» (опублікована в 1987 році) звернув увагу на те, що в 1970-х рр. відбувся «раптовий ривок багатьох істориків до соціальних наук» результатом якого «була революція в історичній науці» [16].

«Ми не допустимо перебільшення, якщо назвемо зміни, що відбуваються нині в науковому арсеналі історичної науки, історіографічною революцією» – писав видатний радянський історик М. А. Барг (1915 – 1991) у статті «Індивід – суспільство – історія», опублікова-

ній у 1989 р. [4]. Тут він використав термін «історіографічна революція», який уже використовував у монографії «Епохи та ідеї: Становлення історизму» (опублікована в 1987 році) для характеристики якісних змін в історіописанні, що відбулися в ХІХ столітті. На основі успіхів наукової революції ХІ – ХІХ ст. в природознавстві, в умовах Просвітництва та початку промислових переворотів на зміну пануванню провіденціальному історизму в історіописанні приходить натуралістичний історизм. Нове натурфілософське бачення історичного процесу ґрунтувалося на механістичному світогляді та принципі детермінізму. Натуралістичний історизм втілювався в появі нового жанру історіописання – «філософській історії», що була зорієнтована на пошуки сенсу історії, причинно-наслідкових зв'язків між подіями, явищами, процесами, поясненні зміни історичних епох об'єктивними законами природи. Попит на філософію історії призвів до суттєвого розширення предметної області історіописання. Нагадаємо, що термін «філософія історії» ввів Вольтер у праці «Філософія історії» (1765 р.) [2]. Йоганн Готфрід Гердер у праці «Ідеї до філософії історії людства» (Рига, 1784 – 1791р.) поставив питання про існування загальних законів історичного розвитку [2]. У 1822 – 1823 рр. Георг Вільгельм Фрідріх Гегель вперше прочитав курс лекцій з філософії історії, висловивши в ньому своє бачення загальної історії людства. На відміну від емпіричної історії, тобто такої що встановлює факти, гегелівська філософія історії намагається зрозуміти їх, пізнати та пояснити причини того, чому події, явища, процеси були саме такими, якими були. Гегель ототожнював поняття «філософія історії» та «філософська всесвітня історія» [2]. Становлення цього типу історіографії М. А. Барг і назвав «історіографічною революцією ХІХ ст. [3, с. 305-341]. Наступну історіографічну революцію М. А. Барг пов'язував із появою матеріалістичного розуміння історії, коли «категорія практики дозволила історичному дослідженню звернутися до вивчення дійсності, оперуючи замість абстрактних, позаісторичних, ізольованих один від одного людських індивідів діяльними людьми кожної даної епохи, а замість спекулятивних «суспільств» - історичними спільностями, що створені цими індивідами та складаються з них» [4, с. 51-52]. Матеріалістичний історизм виник у середині ХІХ ст., а на початок ХХ ст., перетворився в суспільну силу та став філософською основою нового світогляду, що, на думку, М.А. Барга, призвело до історіографічної революції, спрямованої проти обмеженості позитивізму та неокантіанства [3, с. 17]. М. А. Барг писав: «у матеріалістичному історизмі «поворот до людини» як творця історії не повинен був дочікуватися екзистенціальної ситуації наших днів, він втілювався в самому факті появи цього істо-

ризму в середині XIX ст., склавши глибинний смисл викликаній ним історіографічної революції» [4, с. 46]. Як бачимо М. А. Барг писав про цілий ряд «історіографічних революцій»: історіографічну революцію XVIII ст., історіографічну революцію середини XIX ст. та історіографічну революцію кінця XX ст. Нажаль, увівши термін «історіографічна революція» М. А. Барг не дав ані його чіткої дефініції, ані свого вичерпного концептуального бачення цього поняття.

«Історіографічна революція» так назвав опубліковану в 2008 р. та присвячену розвитку історичної науки в 1960 – 2000-х рр. останню (третю) частину своєї фундаментальної праці «Історія історичної думки XX ст.» російський історик Б. Г. Могильницький [10]. Хід історіографічної революції другої половини XX – початку XXI ст. він умовно [10, в; 3, с. 20] поділив на три періоди:

1. **об'єктивістський (сцієнтистський)** – 1960 – 1970-ті роки – ривок історії до соціальних наук, широке звернення до міждисциплінарних досліджень, світовий тріумф «школи Анналів», пріоритет структурної історії, коли домінянтою була «нова наукова історія», а її серцевиною проект «глобальної історії» Ф. Броделя [8, в; 3, с. 26-27];

2. **суб'єктивістський (постмодерністський)** – 1980-ті – початок 1990-х рр. – переключення інтересу істориків зі структур на людину, їх творця, замість макроісторії домінянтою була мікроісторія, дослідження одичної події, індивідуальної ситуації, навіть казусу, а її серцевиною «антропологічний поворот», ожив інтерес до суб'єктивного в історії [8, в; 3, с. 33-34];

3. **синтезуючий** – почався в середині 1990-х – інтенсивні пошуки інтегральної, синтетичної дослідницької моделі, побудованої на принципі взаємного доповнення мікроісторичного та макроісторичного підходів, на діалектиці об'єктивного та суб'єктивного в історичному процесі та пізнанні. Питання про закінчення історіографічної революції другої половини XX – початку XXI ст. Б. Г. Могильницький залишає відкритим: «в умовах історіографічної революції, що продовжується, можна очікувати появу нового витка методологічної трансформації нашої науки, пов'язаної з бурним піднесенням міждисциплінарних досліджень, які в котре перетворюють її вигляд» [10, с. 524].

Історією конституювання, існування та особливостям використання поняття «історіографічна революція» присвячена стаття Д. П. Ісаєва, опублікована в 2018 р. [6]. За його спостереженнями, зародившись у межах радянської історіографічної традиції, це поняття стало використовуватись як додатковий інструмент для вивчення переломних моментів в історії історичного знання без теоретичної розробки. 1990-ті рр., на думку Д. П. Ісаєва, не стали ча-

сом популярності концепту «історіографічна революція», оскільки втратило популярність більш широке поняття «наукова революція». Можливо, що вплинув ще й ідеологічний фактор: мова пострадянської російської науки відходила від «революційної» термінології. Значну увагу Д. П. Ісаєв звертає на погляди Б. Г. Могильницького.

Д. П. Ісаєв пише, що для пояснення логіки руху революції від одного етапу до наступного етапу Б. Г. Могильницький використовує поняття методологічної кризи як її закономірного елементу. Стан кризи попереднього етапу призводить до наступного етапу. Схема Б. Г. Могильницького «етап 1 – криза – етап 2 – криза...» нагадує ланцюг «нормальна наука – криза – наукова революція – нормальна наука» у концепції наукових революцій, створеній Т. Куном [8, с. 21, 22]. З тією відмінністю, що алгоритм у Б. Г. Могильницького передбачений для руху знання всередині історіографічної революції. Не випадково тому історик не користується поняттям «нормальна наука» [6]. На відміну від бачення наукових революцій Т. Куном, концепція історіографічної революції Б. Г. Могильницького добре поєднується з кумулятивними, еволюційними поясненнями історії науки. Поняття «революція», «вибух» і «наступність», «протяжність» у даній концепції не заперечують, а доповнюють одне одного.

Як зазначає Д. П. Ісаєв, фундаментальна розробка Б. Г. Могильницьким концепту «історіографічна революція» дозволила іншим ученим часто використовувати це поняття без особливого уточнення іманентних ознак предмету. Разом і з тим, вона приховує в собі й епістемологічні межі подальшої розробки поняття, оскільки не є універсальною. Тут йдеться не про ряд «історіографічних революцій», а лише про конкретну історіографічну революцію другої половини XX – початку XXI ст. Зауважимо, що Б. Г. Могильницький так само, як М. А. Барг, не дає чіткої дефініції поняття «історіографічна революція».

У стислій статті «Історіографічна революція», опублікованій 2014 р. в термінологічному словнику «Теорія та методологія історичної науки», А. В. Лубський, дає такі визначення цього поняття: «1) зміни, що відбуваються в науковому арсеналі історичної науки; 2) революція в методологічній свідомості, яка породжує стан невизначеності в історичній науці» [9]. Там же, він пише: «Історіографічна революція – це кардинальна зміна епістемологічних уявлень про предмет історичної науки, стиль історичного мислення, когнітивної стратегії наукового історичного пізнання та ролі в ньому історика-дослідника» [9]. В історичному пізнанні А. В. Лубський виділяє три історіографічні революції: перша була пов'язана з виникненням на початку XIX ст. власне історичної науки та класичної моделі історичного дослідження; друга – з формуванням на межі

XIX-XX ст. неокласичної моделі; третя – з зародженням в кінці XX ст. неокласичної моделі історичного дослідження. А. В. Лубський звертає увагу на те, що уявлення про революції в історичній науці стали складатися в 1960-х рр. під впливом книги Т. Куна «Структура наукових революцій» опублікованої в 1962 р. Під «науковою революцією» Т. Кун розумів епістемологічну зміну парадигм як способів постановки та вирішення наукових проблем [9].

На нашу думку, судження «історіографічна революція – зміни, що відбуваються в науковому арсеналі історичної науки» не може бути прийнято як дефініція поняття «історіографічна революція», тому що зміни бувають різні, вони можуть бути еволюційними, революційними, контрреволюційними, деволуційними, інволюційними тощо. Судження «історіографічна революція – революція в методологічній свідомості, яка породжує стан невизначеності в історичній науці» також не можна прийняти в якості визначення поняття «історіографічна революція», оскільки тут мова йде не про розвиток історіографії, а про «революцію в методології», причому тільки таку, «яка породжує стан невизначеності в історичній науці».

Нагадаємо, що родовим для понять «історіографічна революція» та «наукова революція», а також «соціальна революція», «політична революція», «інформаційна революція», «індустріальна революція», «культурна революція» тощо, є поняття «революція».

Терміни «революція», «еволуція», «деволюція», «інволюція» прийшли в європейські мови з латинської. Вони походять від латинського дієслова «*volvere*», яке буквально перекладається «котити», «катати», «крутити», «валяти», «гортати». Префікс «*ex-*» + «*volvere*» дало дієслово «*evolvere*», яке буквально перекладається «розгортати», «розкатати», «викотити», від нього шляхом додавання суфікса «*-tio*» й утворився іменник «*ēvolūtiō*», який буквально перекладається «розгортання», «розвиток». Префікс «*de-*» + «*volvere*» дало дієслово «*deolvere*», яке буквально перекладається «згортати», від нього утворився іменник «*dēvolūtiō*», який буквально перекладається «згортання». Додавання префікса «*in-*» призвело до утворення слова «*involūtiō*», яке буквально перекладається «завиток». Префікс «*ge-*» означає «назад», «знову», відповідно дієслово «*revolvere*» буквально перекладається «обертати», «перекотити назад», «перегортати», а іменник «*gēvolūtiō*» буквально перекладається «обертання», «перегортання», «переворот».

Слово «*revolutio*» зустрічається в деяких текстах написаних латинською мовою в IV – V ст. В середні віки термін «*revolutio*» стали використовувати європейські астрономи для позначення циклічного обертання планет і зірок. Саме в такому сенсі вживався цей термін в знаменитій праці Миколи Коперника «*De revolutionibus orbium coelestium* (Про обер-

тання небесних сфер)», виданої в Нюрнберзі в 1543 році.

Ганна Арендт (нім. Hannah Arendt) (1906 – 1975 рр.) — відома американська політологиня-теоретик, яка походила з родини німецьких євреїв, у книзі «Про революцію» (опублікована 1963 р.) вказувала на те, що циклічність початкового астрономічного терміну співвідносилася з уявленнями про циклічність у суспільному житті. Термін «революція» перейшов у політичну сферу і в якості метафори позначав постійну зміну різних форм правління, які, подібно до небесних світил, змінюють один одного, зберігаючи при цьому вічну незмінність циклів [13].

У Флоренції терміном «*rivoluzioni*» називали заколоти 1494, 1512 і 1527 років, тому що вони, зруйнувавши існуючий політичний лад, відновили ті порядки, які були до нього. У Франції словом «*révolution*» було названо повернення короля Генріха IV в католицизм 25 липня 1593 р.

У «Словнику французької та англійської мов», який склав Рандл Котгрейв і видав у Лондоні в 1611 р., слово «*revolution*» тлумачилося як «*a full compassing, rounding, turning backe to it first place, or point; the accomplishment of a circular course* (повний коловорот, рух по колу, поворот назад до його першого місця або пункту; виконання руху по колу)». У тлумачному словнику важких англійських термінів, який вийшов восьмим виданням в Лондоні в 1647 р., термін «*revolution*» трактувався як «*a winding, or turning about, especially in the course of time* (поворот або обертання по колу, особливо протягом часу)». Вільям Шекспір у п'єсі «Гамлет» слово «*revolution*» використав у значенні «перетворення»: в першій сцені п'ятого акту принц Гамлет каже, розглядаючи череп: «*Here's fine revolution, an we had the trick to see't* (Ось чудове перетворення, якби тільки ми мали здатність бачити його)» [15].

Видатний англійський філософ Томас Гоббс (1588 – 1679 рр.) називав «революцією» рух по колу суверенної влади в Англії в 1640 – 1660 рр., що переходила від короля Карла I Стюарта до Довгого парламенту; від нього до охвістя (Rump); від охвістя до Олівера Кромвеля; і потім у зворотному напрямку - від Річарда Кромвеля (сина та спадкоємця Олівера Кромвеля) до Парламенту; і звідти до короля Карла II Стюарта. Едвард Гайд граф Кларендон (1609 – 1674), який був канцлером скарбниці з 1643 по 1646 рр., лордом-канцлером з 1658 по 1667 р. та певний час найближчим політичним радником короля Англії Карла II Стюарта (поки не потрапив у немилість), у своїх мемуарах писав про події в 1640 – 1660 рр., як про «заколот і громадянські війни», а словом «*revolution*» позначав реставрацію монархії Стюартів. Відновлення в 1660 році королівської влади в Англії назвав словом «*revolution*» і Джон Прайс, одним з останніх капеланів герцога Альбе-

марльського, у своїх мемуарах виданих у Лондоні в 1680 році. Таким чином, в XVII столітті англійці словом «революція» називали відновлення законної влади, як її розуміли в той час, тобто повернення трону законному спадкоємцю. Події 1688-1689 років, вигнання Якова II Стюарта і сходження на престол Вільгельма III назвали «Славною революцією». Якова II Стюарта звинувачували в узурпації влади, а позбавлення його трону подавалося як відродження законного порядку. Однак в результаті цієї події відбулося розширення повноважень парламенту і прийняття «Білля про права». Це наблизило значення терміну «революція» до сучасного.

Перші політичні революціонери вважали себе не новаторами, а реставраторами, тими що відроджують законний лад, або повертають законні права та свободи. Якщо англійці мали право повалити тирана Якова II Стюарта і назвати це «славною революцією», то за тією ж логікою стали діяти американські колоністи в 1775 – 1783 рр., виступаючи проти чинного монарха Великої Британії політика, який порушував їхні «природні права». Американці проголосили себе окремою нацією, прийняли «Декларацію незалежності», та підкріпили ідеологічну базу Американської революції вченням про «природні права» Джона Локка.

Велика французька революція, багато в чому, успадкувала ідеали англійської «Славної революції» і Американської революції. Коли в результаті дій опозиції і народного повстання було скасовано абсолютну владу монарха, революціонери трактували ці події як повернення народу втрачених ним у ході історії законних прав і свобод. Громадянам повернули їх «природні права». Давид Маркович Фельдман в роботі «Термінологія влади» [11] зазначає, що протягом 1792-1793 років саме якобінці ввели новий зміст у поняття «революція». Після перевороту 1793 р., в ході якого якобінці захопили владу в Конвенті, революція офіційно трактується вже не як одинична подія, а як процес побудови нового соціального устрою і захист його від прихильників реакції. Основним методом управління в цій ситуації стає превентивне залякування соціуму, яке реалізується за допомогою терору натовпу або державного терору. Будь-які дії «революційного уряду» вважаються апіорно законними. Прикметник «революційний» означає тепер «надзвичайний», а в поєднанні з назвою будь-якого державного органу він вказує на те, що даний орган наділений надзвичайними (необмеженими) повноваженнями. Таким чином, якобінці вперше в історії затвердили практику революційного терору [11]. На думку Ганни Арендт, всі подальші соціальні революції пройшли під знаком Французької революції. Тепер соціальна революція починає розглядатися як докорінні якісні зміни в житті суспільства, процес ліквідації старого віджилого

суспільного ладу та побудови якісно нового прогресивнішого суспільного ладу, а політична революція як повалення старої та встановлення якісно нової політичної влади.

У діалектичній моделі розвитку під революцією мислиться подібний стрибку перехід від однієї якості (предмету, процесу) до іншої якості. Серед основних ознак такого переходу наступні: розрив поступовості, стрибкуватість. При цьому тип стрибка-переходу до нової якості може бути різний.

У короткому енциклопедичному словнику «Філософія політики» (опублікований у 2002 році), що є першим в Україні виданням, у якому здійснено системний розгляд, предмета, структури, функцій, методів і категоріального апарату філософії політики, дається таке визначення поняття «революція»: «РЕВОЛЮЦІЯ (від лат. *revolutio* – поворот, переворот) – докорінні, глибокі, якісні зміни у розвитку певних явищ природи, суспільства, засобів виробництва, різних галузей знань. Революції виникають і здійснюються як результат накопичення суперечностей у процесі еволюційного розвитку, що розв'язуються революційним переворотом, стрибком, різкими змінами. Революції розрізняються насамперед за типом соціальної або іншої матерії, яка змінюється в їх результаті, а також за рушійними силами, цілями і завданнями. Революції у свідомості, культурі, мистецтві, світогляді, суспільному житті людей є найзначнішими. Соціальні і політичні революції, що виникають як наслідок зростання суперечностей у суспільному житті на певному етапі його розвитку, являють собою найгостріші форми боротьби між новими, що народжуються, і важливими старими формами суспільних відносин...» [12, с. 471].

Видатний сучасний історик і соціолог науки, професор історії науки Гарвардського університету, член Американської академії мистецтв і наук Стівен Шейпін у праці «Наукова Революція» (*The Science Revolution*) [19] пише про те, що поняття «наукова революція» зробив загальноживаним французький філософ Олександр Койре (в 1939 році), хоча ще в 1930-х рр. французький філософ Гастон Башляр говорив про «мутації» в науці.

Для епістемології у Франції Гастон Башляр (фр. *Gaston Bachelard*, 1884 – 1962) є ключовою фігурою. Саме він сформував понятійні межі французької історичної епістемології, зумів закріпити її інституційно, коли у період з 1940 по 1954 р. паралельно займав посади завідувача кафедри історії та філософії науки Сорбонни та директора Інституту історії і філософії науки і техніки (організований в 1932 р. Абелем Ресем під назвою Інститут історії науки і техніки), та передбачив ті проблеми і питання, які починають обговорюватися в англійській епістемології тільки після публікації творів Томаса Куна. З 1955 р. ці ж посади займає учень Башляра, Жорж Кангілем

(фр. Canguilhem, 1904 - 1995). Саме при ньому відбулося остаточне інституційне закріплення історичної епістемології в рамках французької академії. Переломним моментом для концепції історичного розуму є обрання Мішеля Фуко, учня Жоржа Кангілема, на посаду завідувача кафедри історії систем мислення Колеж де Франс (1970-1984) [14].

Олександр Койре (спочатку – Олександр Вольфович Койра, фр. Alexandre Koyré; народився в 1892 р. в Таганрозі в єврейській купецькій сім'ї з Одеси, – помер 28 квітня 1964, Париж, Франція) – французький філософ єврейського походження, історик науки і філософії. Серед істориків науки Койре займає особливе місце. З його ім'ям пов'язана поява класичного опису процесу формування класичної науки, який отримав популярність як Наукова революція XVII століття. В період з 1945 до 1960-х рр. вивчення Наукової революції стає одним з найбільш популярних жанрів в історії науки, Олександр Койре набуває в очах наступних поколінь особливий статус «батька-засновника». Його дослідження Наукової революції XVII століття стають зразком досліджень з історії науки, а сам Койре прославляється як великий, якщо не найбільший, історик науки в XX ст. Його інтерпретація механіки Галілея стала найбільш впливовою в XX ст. серед істориків науки, а книга «Від замкнутого світу до Нескінченного всесвіту» задала рамки традиційного опису переходу від середньовічної до сучасної космології. Особливо підкреслював важливу роль Койре для історії науки його заочний учень Томас Кун. На думку Куна, з ім'ям Койре пов'язана свого роду «наукова революція» в самій історіографії науки [22]. Роботи Койре задають нову парадигму, модель для наслідування, яка перетворює історію науки з хронології наукових відкриттів в інтелектуальну історію або історію ідей та наближає її до герменевтики. До цього історіографія науки багато в чому зводилася до виявлення «попередників», перерахування відкриттів, вона була схильна до презентизму, триумфалізму та до недооцінки наукової думки віддалених епох. Переконалий у тому, що наука немислима без філософії, яка передбачає попередню онтологічну інтерпретацію свого об'єкта, Койре створив новий підхід до історії наукової думки, центром якого став метод концептуального аналізу, спрямований на виявлення філософських підстав наукових теорій.

Термін «наукова революція» став широко розповсюджуватись у 1950-х рр., після публікації праць Альфреда Руперта Холла «Наукова революція» та Джона Д. Бернала «Наукові та індустріальні революції» [19].

Велику роль у розробці поняття «наукова революція» зіграв американський філософ і історик науки, один з лідерів сучасної постпозитивістської філософії науки Томас Семюел Кун (англ. Thomas Samuel Kuhn; 1922 – 1996),

який одним з перших у західній філософії акцентував значення історії природознавства як єдиного джерела справжньої філософії науки. Перша книга Куна «Коперніканська революція» (опублікована в 1957 р.) [21] була присвячена проблемам історичного розвитку наукових традицій в астрономії. В ній Кун уперше здійснив реконструкцію змістовних механізмів революційного переходу від птолемеевської традиції до наступної коперніканської наукової традиції в астрономії, як принципово іншої системи світобачення, що стало можливим завдяки не тільки внутрішнім факторам розвитку науки, а й різним соціокультурним процесам Ренесансу в цілому. Погляди Куна знайшли свою конкретизацію і найяскравіше вираження в його наступній книзі «Структура наукових революцій» (англ. The Structure of Scientific Revolutions) (1962), що являє собою аналіз історії науки. Її публікація стала значною подією в історії, філософії та соціології знань, ініціювала постпозитивістську орієнтацію в сучасній філософії науки. В цій книзі Кун увів у науковий обіг терміни «парадигма» та «зміна парадигм» та писав: «Наукові революції - некумулятивні епізоди розвитку науки, під час яких стара парадигма замінюється цілком або частково новою парадигмою, несумісною зі старою» [21; 22]. Серед інших характеристик наукової революції, на думку Куна: зміна погляду на світ в ході переходу від однієї парадигми до іншої, несумірність парадигм, радикальна зміна понятійної сітки; тільки в період нормальної науки прогрес - очевидна і гарантована тенденція; нова наукова теорія представляється кращою, ніж попередня їй, але «в їх послідовній зміні я не бачу зв'язкового і спрямованого процесу» [22].

Однак чи можна стверджувати про наукові революції як про реальні події (за аналогією з політичними революціями) або це інтелектуальна реконструкція, застосована до аналізу історії науки? І, зокрема, чи була насправді так звана «перша наукова революція», віднесена багатьма істориками і філософами науки до пізнього Відродження?

Стівен Шейпін у праці «Наукова Революція» пише: «Такого явища як наукова революція не існувало». «Книга присвячена події, якого не було, – науковій революції» [19].

Виділяючи в історії науки революції, сучасні дослідники, так чи інакше, модернізують її. Самі вчені, які жили в минулому та розглядаються сьогодні як революціонери в науці, про це і не здогадувались. Навряд чи Коперник, Галілей і їхні сучасники розуміли, що живуть в епоху наукової революції.

У працях просвітителів XVIII в. з'являється уявлення про заняття наукою як радикальне спростування колишньої наукової традиції та отримання принципово нового знання.

Імре Лакатос (точніше Лакатош, угор. Lakatos Imre; 1922 – 1974) – видатний англій-

ський філософ науки, що походить з родини угорських євреїв, писав: наукова революція – «факт зміни наукових (перш за все, фундаментальних) теорій, що розглядається крізь призму його логіко-методологічної (раціональної) реконструкції, але не подія реальної історії та культури» [18].

А. В. Лубський, і Д. П. Ісаєв ототожнюють поняття «історіографічна революція», «революція в історичному знанні», «революція в історичній науці», «наукова революція в історіописанні». Д. П. Ісаєв звертає увагу на те, що в англійських публікаціях вживаються терміни «*historiographical revolution*», «*revolution in historiography*», «*historical revolution*».

На нашу думку, все ж таки слід розрізняти пов'язані між собою поняття «історіографічна революція», «революція в історичному знанні», «революція в історичній науці», «наукова революція в історіописанні», оскільки поняття «знання» значно ширше ніж поняття «наукове знання», відповідно й «історичне знання» (інакше «знання про минуле») далеко не завжди є «науковим історичним знанням» (інакше «науковим знанням про минуле»). Окрім наукового пізнання минулого існують й інші форми осягнення минулого (міфологічне, релігійне, філософське, політико-ідеологічне, художнє тощо). Відповідно, й історіописання, тобто складання текстів, в яких розповідається про минуле, далеко не завжди є науковим історіописанням.

Тому, М. А. Барг появу якісно нового, філософського, типу історіописання («філософської історії») й назвав «історіографічною революцією XVIII ст.», а Е. А. Ростовцев появу в XIX ст. ще одного якісно нового типу історіописання, наукового, назвав ранкеанською революцією, діячами якою були історики Людвіг фон Ранке, Б. Г. Нібур, Т. Моммзен, Я. Буркхардт, Й. Г. Дройзен. Внаслідок ранкеанської революції в історіописанні в межах історичного пізнання народилась історична наука. В західній історіографічній традиції щодо ранкеанської революції вживається термін «берлінська революція в історіографії» [9, р. 169-187].

Хоча ще в 1504 р. в університеті міста Майнц було відкрито кафедру історії, вона проіснувала лише декілька років [3], а на початку 1620-х рр. У.Кемден створив кафедру історії в Оксфордському університеті, остання перестала існувати після його смерті, тільки в XIX ст. відбувається інституціоналізація історичної науки з набуттям повноцінного академічного статусу та організаційних форм: кафедри, факультети, наукові товариства, дипломи. Постійні кафедри історії з'являються в Берлінському університеті в 1810 р., в Сорбонні в 1812, в Оксфорді в 1866 р., в Кембриджі в 1869 р. і т.д. [11, с. 68-69].

На початку XIX ст. видатний німецький професійний історик Леопольд фон Ранке виступив з критикою Гегеля, Фіхте, Шеллінга

та інших філософів за те що вони підміняють своїми умоглядними апріорними теоретичними схемами складну історичну реальність. Берлінська історична наукова школа Леопольда фон Ранке, що виникла в 1830-1840-х рр., зайняла провідне місце в європейській історичній науці XIX ст., надовго ставши еталоном культури наукового історичного дослідження. Л.П. Репіна зазначає, що професійне розуміння загальної історії виходить з концепції Леопольда фон Ранке, який вважав, що «наука загальної історії відрізняється від спеціального дослідження тим, що вивчаючи особливе, універсальна історія ніколи не забуває про ціле, яким вона займається» [10, с. 201-202].

Сцієнтизація історичного знання, поява історичної науки та розмежування її з філософією історії припадає на XIX ст., одночасно з виокремленням цілого ряду соціальних наук і соціальної філософії як самостійного типу знання, відмінного від природознавства. З останньої третини XIX ст. предметом історичної науки чітко визначається знання про минуле соціальної реальності, а предметами інших суспільних наук стають знання про відповідні сфери сучасної соціальної реальності.

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. в усіх європейських країнах виходило багато історичних видань (тільки в Німеччині в 1790 р. їх було 131) [11], але перші професійні національні історичні журнали з'явилися лише в другій половині XIX ст.: «*Historische Zeitschrift*» (1859) у Німеччині, «*Русская старина*» (1870) у Росії, «*Révue historique*» (1876) у Франції, «*Rivista storica italiana*» (1884) у Італії, «*English Historical Review*» (1886) у Великій Британії, «*American Historical Review*» (1895) у США [9, с. 69].

На нашу думку, «історіографічну революцію» в написанні історії України здійснив наприкінці XIX – на початку XX ст. Михайло Сергійович Грушевський, який створив перший український самодостатній, оригінальний гранд-нарратив. Про роль М. С. Грушевського в створенні українського гранд-нарративу доктор історичних наук, професор І. І. Колесник в 2011 р. писала, що акумулюючи теоретичний досвід своїх попередників М. Максимовича, П. Куліша, М. Костомарова, В. Антоновича, він створив у межах ідеології модернізму струнку схему, альфою і омегою якої стали безперервність розвитку та телеологічність української історії. «Схема української історії М. Грушевського вибудовувалась ним у дискусіях з офіційною російською історіографією, що не допускала думки про самодостатність і повноцінність української історії. Логічна та переконлива схема Грушевського слугувала теоретичним і історичним обґрунтуванням українського політичного проекту кінця XIX – на початку XX ст., квінтесенцією якого стала легітимація ідеї української державності та формування української нації» [7, с. 252-253].

У монографіях відомого сучасного польського історика і методолога Войцеха Вжосека «Історія – Культура – Метафора» (опублікована в 1995 р.) [24] та «Про історичне мислення» (опублікована в 2009 р.) [25] розглядаються новітні тенденції розвитку історіографії, філософії історії, теорії гуманітарного знання, наукознавства. Новації торкнулися як основ історичного знання, так і уявлень про роботу історика, мови наукових співтовариств. Історики, філософи, соціологи, економісти, культурологи, як показує автор, належать до певних «розумових колективів», які створюють свої способи інтерпретації та актуалізації минулого. Автор показує, як відбувся перехід від «подієвої історії» до модерністських концепцій історіописання і чому намітився відхід від модерністських моделей в сучасній історіографії та теоретичній думці [24; 25].

Сучасний стан поняття історіографічної революції є результатом кризи самої метафори «революція», що використовується в західній інтелектуальній культурі. За словами В. Вжосека, класична метафора революції пов'язана з генетичною ідеєю: вона не стільки протистоїть фундаментальним метафорам генезису і розвитку, скільки доповнює їх. Класичне розуміння революції «нав'язує нам розуміння попередньої епохи як періоду дозрівання. У ній настає акумуляція різномірних змін, що призводять до вибуху». Отже, використання метафори революції передбачає прогресивну спрямованість лінії історичного процесу. Очевидна ж сьогодні криза ідеї прогресу обертається і кризою ідеї революції [24; 25].

Таким чином, в другій половині 1980-х рр. М. А. Барг ввів у науковий обіг термін «історіографічна революція», явно під впливом поняття «наукова революція». Проте не дав чіткого визначення історіографічної революції. Він писав про історіографічні революції XVIII, XIX та кінця XX ст., пов'язуючи їх з появою відповідних якісно нових типів історизму.

У 2008 р. Б. Г. Могильницький у докладно охарактеризував стан розвитку історичної науки у 1960-ті - 2000-ні рр. як історіографічну революцію, хід якої поділив на три періоди: 1. об'єктивістський або сцієнтистський (1960 – 1970-ті рр.); 2. суб'єктивістський або постмодерністський (1980-ті – початок 1990-х рр.); 3. синтезуючий (середина 1990-х – початок 2000-х рр.). Б. Г. Могильницький також не дав чіткого визначення поняття «історіографічна революція».

У 2014 році А. В. Лубський пише про історіографічні революції, як про революції в історичній науці, яких виділяє три: 1) на початку XIX ст. – поява класичної історичної науки; 2) на межі XIX – XX ст. – поява неklasичної історичної науки; 3) наприкінці XX ст. – поява неокласичної історичної науки.

У 2018 році Д. П. Ісаєв виклав стислу історію використання поняття «історіографічна

революція». Він робить висновок, що практика використання цього поняття досить різноманітна та що це поняття повторює долю поняття «наукова революція».

О. П. Бакуменко вважає, що слід розрізнити поняття «історіографічна революція», «революція в історичному знанні», «революція в історичній науці», «наукова революція в історіописанні», ці поняття близькі, але не тотожні оскільки поняття «знання» значно ширше ніж поняття «наукове знання», а «історичне знання» далеко не завжди є «науковим історичним знанням». Історіописання виникло значно раніше ніж відбулася інституціоналізація історичної науки в класичному розумінні. Навіть сучасне історіописання не зводиться до наукового дослідження минулого.

Отже, існують різні бачення поняття «історіографічна революція» і не має єдиного загальноновизнаного визначення цього поняття. Різні дослідники по-різному тлумачать суть історіографічної революції, її структуру та логіку розвитку. Називають різну кількість історіографічних революцій. Поняття «наукова революція» розроблено значно ґрунтовніше, але слід визнати відсутність в історико-філософській науці єдиної загальноновизнаної теорії «наукових революцій». Оцінюючи науковий стан розроблення проблемного поля «наукових революцій», коректніше говорити не про теорію, а про дискурс «наукових революцій».

Список використаних джерел

1. Бакуменко О. П. Універсальна, глобальна та транснаціональна історії в контексті історіографічної революції на межі XX – XXI ст. /Олександр Петрович Бакуменко. // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів ФФОН НПУ ім. М.П. Драгоманова 14-13 березня 2016 року/ ред. рада І. І. Дробот (голова) та ін. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2016. – С.43 – 47.
2. Бакуменко О. П. Становлення всесвітньої історії як наукової та навчальної дисципліни в контексті історіографічних революцій XVIII та XIX ст. /Олександр Петрович Бакуменко. //Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів ФФС НПУ ім. М.П. Драгоманова 13-17 травня 2019 року/ ред. рада І.І.Дробот (голова) та ін. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2019. – С.36 – 39.
3. Барг М. А. Эпохи и идеи: Становление историзма /Михаил Абрамович Барг.– М.: Мысль,1987. – 348 с.
4. Барг М.А. Индивид – общество – история / Михаил Абрамович Барг.// Новая и новейшая история. 1989. №2. – С. 45–56.
5. Вейн П. Фуко: революция в историографии/ Поль Вейн; [Пер. с французского Г. Галкиной и С. Козлова]. // НЛО, 2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2001/49/vein.html>

6. Исаев Д.П. «Историографическая революция»: метаморфозы понятия в отечественной научной традиции/ Дмитрий Петрович Исаев.// Новое прошлое / The New Past. 2018, №3. – С.120–136.
7. Колесник И.И. Гранд-нарратив в украинских историографических практиках./Колесник Ирина Ивановна. //Историческая наука сегодня: Теория, методы, перспективы / Под ред. Л.П.Репиной. – М.: Издательство ЛКИ, 2011. – С.249 – 274.
8. Кун Т. Структура научных революций / Томас Кун. – М.: Прогресс, 1975. – 365 с.
9. Лубский А.В. Историографическая революция/ Анатолий Владимирович Лубский. //Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь. Отв. ред. А.О. Чубарьян. М.: Аквилон, 2014, С.158-160.
10. Могильницкий Б.Г. История исторической мысли XX века: курс лекций. В 3-х вып. / Борис Георгиевич Могильницкий. – Томск, 2001 – 2008. – Вып.1: Кризис историзма. – 2001. – 206 с. – Вып.2: Становление «новой исторической науки». – 2003. – 178 с. – Вып.3: Историографическая революция. – 2008. – 554с.
11. Фельдман Д.М. Терминология власти. Советские политические термины в историко-культурном контексте/Давид Маркович Фельдман. – М.: Форум: Неолит, 2015. – 480 с.
12. Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник / Авт. – упоряд.: Андрущенко В.П. та ін. – К.: Знання України, 2002. – 670 с. – С.471.
13. Arendt H., *On Revolution*. / Hannah Arendt. – New York: Viking Press, 1963; Faber & Faber, 1964; 2nd ed., rev., 1965; Pelican Books, 1973; 1977; reprint, Penguin Books, 1990.
14. Braunstein J.F. *Bachelard, Canguilhem, Foucault. Le «style français» en épistémologie*/ J.F. Braunstein // *Les philosophes et la science*. – Paris: Gallimard, 2002. P.: 920–963.
15. *English Etymology* / Edited by T. F. Hoad. Oxford, 2003.
16. Hamerow T.S. *Reflections of History and Historians* / Theodore Stephen Hamerow. – Madison, 1987. – P.14–15.
17. Kammen M. *The Historian's Vocation and the State of the Discipline in the United States* / Michael Gedaliah Kammen // *The Past Before Us Contemporary Historical Writing in the United States*. – Ithaca; L., 1980. – P.30 – 31.
18. Lakatos I. *The History of Science and its Rational Reconstructions*/ Imre Lakatos. – R.C. Buck and R.S. Cohen (eds.), *PSA 1970: Boston Studies in the Philosophy of Science*, 8, Dordrecht: Reidel, pp. 91–135. [Republished as chapter 2 of Lakatos 1978a (PP1), cited pages from this version]
19. Shapin, S. *The scientific revolution*/Steven Shapin. – Chicago: University of Chicago Press, 1996. 218 p.
20. Sreedharan E. *A textbook of historiography. 500 BC to AD 2000*. New Delhi: Orient Longman, 2004. 585 p.
21. Kuhn, T. S. *The Structure of Scientific Revolutions (1st ed.)*/ Thomas S.Kuhn. – University of Chicago Press, 1962. 172 pp.
22. Kuhn, T. S. *The Structure of Scientific Revolutions. 50th anniversary*/Thomas S.Kuhn. Ian Hacking (intro.) (4th ed.) –. University of Chicago Press, 2012. p. 264.
24. Wrzosek, W. *Historia – kultura – metafora. Powstanie nieklasycznej historiografii*, Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej./ Wojciech Wrzosek. – Wrocław 1995, ss. 155 + 3 nlb., bibliografia, streszczenie w języku angielskim, indeks osób.
25. Wrzosek, W. *O myśleniu historycznym*, Oficyna Wydawnicza Epigram,./ Wojciech Wrzosek. – Bydgoszcz, 2009. s. 35-39.

References

1. Bakumenko OP *Universal, global and transnational history in the context of the historiographical revolution at the turn of the XX - XXI centuries*. / Alexander Petrovich Bakumenko.// *Unity of education and research - the main principle of the university: materials of the reporting scientific-practical conference of teachers, doctoral students and graduate students of FFON NPU*. M.P. Drahomanov March 14-13, 2016 / ed. council II Drobot (chairman) and others. - K.: Published by NPU. M.P. Dragomanova, 2016. - P.43 - 47.
2. Bakumenko OP *Formation of world history as a scientific and educational discipline in the context of historiographical revolutions of the XVIII and XIX centuries*. / Alexander Petrovich Bakumenko. // *Unity of teaching and research - the main principle of the university: materials of the reporting scientific-practical conference of teachers, doctoral students and graduate students of the FFS NPU*. M.P. Drahomanov May 13-17, 2019 / ed. council II Drobot (chairman) and others. - K.: Published by NPU. M.P. Dragomanova, 2019. - P.36 - 39.
3. Barg MA *Epochs and ideas: The formation of historicism* / Mikhail Abramovich Barg. – M.: Thought, 1987. – 348с.
4. Barg MA *Individual - society - history* / Mikhail Abramovich Barg.// *New and modern history*. 1989. №2. - P.45–56.
5. Wayne P. Foucault: the revolution in historiography / Paul Wayne; [Trans. from the French G. Galkina and S. Kozlov]. // UFO, 2001. - [Electronic resource]. - Access mode: <http://magazines.russ.ru/nlo/2001/49/vein.html>
6. Isaev DP “Historiographical revolution”: metamorphoses of the concept in the domestic scientific tradition / Dmitry Petrovich Isaev.// *New Past / The New Past*. 2018, №3. - P.120–136.
7. Kolesnik II *Grand narrative in Ukrainian historiographical practices*./ Kolesnik Irina Ivanovna. // *Historical Science Today: Theory, Methods, Prospects* / Ed. LP Repina. - M.: LKI Publishing House, 2011. - P.249 - 274.
8. Kuhn T. *The structure of scientific revolutions* / Thomas Kuhn. - M.: Progress, 1975. - 365p.
9. Lubskey AV *Historiographical revolution* / Anatoly Vladimirovich Lubskey. // *Theory and methodology of historical science. Terminological dictionary*. Отв. ed. A.O. Chubaryan. M.: Aquilon, 2014, pp. 158-160.
10. Могильницкий Б.Г. *History of historical thought of the twentieth century: a course of lectures*. In the 3rd issue / Boris Georgievich Mogilnitsky. - Tomsk, 2001 - 2008. – Issue 1: Crisis of historicism. - 2001. - 206 p. – Issue 2: Formation of a “new historical science”. – 2003. – 178 pp. – Issue 3: Historiographical revolution. - 2008. - 554p.
11. Feldman D.M. *Terminology of power. Soviet political terms in the historical and cultural context* / David Markovich Feldman. - M.: Форум: Неолит, 2015. – 480 с.
12. *Philosophy of politics: A short encyclopedic dictionary* / Author. - order.: Andrushchenko VP etc. - Kyiv: Knowledge of Ukraine, 2002. - 670 p. - P.471.